

Osobito je zanimljivo treće poglavlje koje istražuje »svakodnevnicu« katolika i pravoslavaca u Bosni i Hercegovini. Bila je to svakodnevica prožeta razumijevanjem i dobrosusjedstvom, koju je remetilo političko ostraciziranje rijetkih pojedinačnih obraćanja na katolicizam. Iako je obraćenje katolika na pravoslavlje bilo češće, zanimljivo je da ona nisu izazivala takvu pozornost kao u obratnom slučaju. Kao vjeran sin Crkve, nadbiskup Stadler bio je jedan od onih koji su nastojali oko katoličko-pravoslavnog ekumenizma; čak je 1896. pokrenuo i časopis *Balkan* »jedinstvu i bratskoj slogi«, kako je stajalo u njegovu podnaslovu. No ti pokušaji približavanja katolika i pravoslavaca svodili su se uglavnom na jednostrano nastojanje katoličke strane bez velika odaziva pravoslavaca.

Na početku Vukšićeve knjige donijeta je dosta iscrpna biografija uključujući neizdane i izdane izvore i literaturu. Inače je posebna vrijednost ovoga rada njegova izvornost; autor se referira na do sada nepoznatu arhivsku građu. Na kraju knjige nalazi se i opsežan sažetak na hrvatskom, a knjiga je popraćena i kazalom imena. Autor je ovdje, očito, podlegao nevaljaloj hrvatskoj praksi nedavanja iscrpnijih kazala, ograničavajući se samo na vlastita imena. Time je, dakako, ograničio upotrebljivost svoje knjige.

No to su zamjerke koje nimalo ne oduzimaju vrijednost knjizi koja je pred nama. Njezin je jedini »nedostatak« što je na talijanskom, nedostatak koji bi trebalo što prije ispraviti.

Jure Krišto

LOUIS ERIGNAC, Le revolte des Croates de Villefranche-de-Rouergue (Pobuna Hrvata u Villefranche-de-Rouergue), Villefranche-de-Rouergue, 1988., 65 str.

Publicističko djelo srednjoškolskog profesora filozofije L. Erignaca, Pobuna Hrvata u gradu Villefranche-de-Rouergue, bavi se povijesnom rekonstrukcijom događaja koji je manje poznat čitateljskoj javnosti u Hrvatskoj. Riječ je o pobuni Hrvata i Muslimana pripadnika SS postrojbe u rujnu 1943. godine u francuskom gradu Villefranchemu i o pozitivnom odjeku toga događaja — kao anti-fašističke solidarnosti među žiteljima grada i u francuskom »maquisu« (pokretu otpora).

Erignac zasniva izlaganje na službenim zapisima, svjedočanstvima i osobnim sjećanjima. U rekonstrukciji događaja služio se također istraživanjima novinara Vladimira Malekovića objavljenim 1968. godine u tjedniku *Vjesnik u srijedu* (od 21. 8. do 16. 10.). Ostanimo za trenutak na opisu događaja. U tijeku kolovoza 1943. u Villefranche je počeo stizati 13. hrvatski bataljon SS divizije da bi na početku rujna cjelokupna postrojba bila na okupu. Ukupan broj vojnika ne zna se točno — procjenjuje se na pet stotina do tisuću. Već prvih dana

zabilježen je bijeg trojice Hrvata koji su se pridružili francuskom pokretu otpora. Odgovarajući na pitanje tko su zapravo ti Hrvati koji će obilježiti povijest Villefranchea, autor objašnjava da je njihovo regrutiranje počelo u Bosni a proširilo se i na neka područja Hrvatske. Novačenje nije teklo lako, a prema nekim svjedočenjima učenici iz Elektrotehničke škole u Zagrebu nasilno su odvedeni, internirani i podvrgnuti ideološkom tretmanu pa potom predani pripadnicima SS na tehničku obuku u Wildflecken-Rou. Prije no što su krenuli u Francusku odjeveni su u njemačku uniformu. Većina tih mladih ljudi, drži pisac, bila je nasilu unovačena i vrlo svjesna uloge koju su im željeli nametnuti. Stoga je i njihova pobuna koliko spontana reakcija toliko i organizirana s njihovim vođama, unutarnjim i vanjskim. Skupinu koja je rukovodila pobunom činilo je pet osoba koje su, dakako, uzimale u obzir opće okolnosti na europskim frontama, posebno iskrcavanje saveznika u Italiji i poraze Hitlerove vojske na istočnoj fronti. Vođa pobune bio je Ferid Džanić, rodom iz Bihaća. On je pristupio partizanima 1942., potom bio zarobljen od Nijemaca, da bi u uniformi poručnika SS počeo okupljati oko sebe ljude spremne na akciju protiv Hitlera. Među vođama pobune isticao se i Božo Jelenek, rodom iz Kutine, kojega je početak rata zatekao u Osijeku gdje je surađivao s partizanima. Sa Džanićem se susreće u Dresdenu gdje zajedno odlučuju da postanu časnički kadar Hrvatima. Istaknutija ličnost pobune bio je i Nikola Vukelić, rodom iz Gospića.

U noći 17. rujna vođe pobune Džanić i Jelenek s desetericom vojnika upali su u sobu zapovjedništva bataljuna, zatočili poručnika Kirchbauma i uhitili druge časnike. Ne postoji podatak koliko je časnika tom prilikom osuđeno i strijeljano. Plan pobunjenika sastojao se u neutraliziranju njemačkoga časničkog kadra, kako bi Hrvati nesmetano napustili Villefranche putovima koje bi im pokazali francuski partizanski vodiči. Nažalost, stvari su se odvijale u suprotnom pravcu. Pobuna je otkrivena, a prema jednoj verziji izdajničku ulogu odigrao je liječnik Schweiger iz Koruške, nakon čega su razjareni Nijemci započeli nečuveni lov na pobunjenike. Ubijen je Džanić, mučen i ubijen Vukelić, dok se Jelenek nakon nekoliko dana skrivanja uz pomoć građana uspio spasiti i napustiti grad. Odmazda je bila krvava, i u njoj je, prema nepotvrđenim procjenama, ubijeno 60—200 Hrvata (Maleković). Jelenek je procijenio da bi ta brojka mogla iznositi 156 žrtava, što i Erignac prihvaća kao broj koji najviše odgovara stvarnosti. Određen broj Hrvata uspio se spasiti i pridružiti francuskom pokretu otpora. Nakon toga neočekivanog udara njemački je stožer donio odluku da se 13. bataljun premjesti, pa je cijela divizija već 23. rujna 1943. prebačena u Njemačku.

Pobuni Hrvata L. Erignac pridaje dalekosežno pozitivno značenje. On naglašava da je to bila jedna od prvih pobuna unutar njemačkih postrojbi u drugom svjetskom ratu. Nijemci su cijeli događaj nastojali obaviti šutnjom, ali je vijest ubrzo prenio Radio-London, i ona je postala znakom solidarnosti naroda u borbi protiv fašizma. Svojom žrtvom, tvrdi Erignac, ti su ljudi dali veliku pouku svim borcima za slobodu. Građani Villefranchea očuvali su uspomenu na poginule Hrvate uređenjem njihova groblja, a dio ceste koji vodi do »Polja mučenika« nazvan je »Avenija Hrvata«. U listopadu 1950. jugoslavenska je vlada podigla središnji spomenik u čast žrtvama svih »Jugoslavena« palih u Francuskoj u borbi za slobodu.

Knjiga L. Erignaca, pisana po zahtjevima svoga žanra, lagano je i pitko štivo koje informira čitatelja o jednom nadasve hrabrom antinacističkom činu. Međutim, pisac je možda i nehotice sličan hodaču po oštrici noža koji ipak pravi jedan pogrešan korak. Sada se moramo vratiti na uvodni dio knjige naslovljen kao »Napomena čitatelju«. Erignac unatoč dosljednoj upotrebi u tijeku izlaganja izraza »pobuna Hrvata«, jer on se nalazi u službenim dokumentima i usmenoj predaji, tvrdi da je taj izraz »netočan« i da ne smije zavesti čitatelja. Stoga bi, smatra on, trebalo reći »pobuna Jugoslavena«, i kad čitatelj čita »Hrvat«, on mora misliti »Jugoslaven«. Autorovo je obrazloženje za taj obrat ovo: Nijemci su silom unovačili Hrvate zahvaljujući vladi koja se nametnula u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, koja je bila »umjetna i samovoljna« tvorevina. Osim Hrvatske, ona je sebi pripojila i Bosnu i Hercegovinu, a dobar dio pobunjenika upravo je poticao iz tih pokrajina. Erignac tvrdi da je to obrazloženje potrebno i radi »povijesne istine« i zbog njegove nakane da odgovori »želji predstavnika SFRJ«. Čini nam se da je taj površan interpretativni nivo piščeve »napomene« dobar primjer paradoksa, po tko zna, koji put iskazanog kada je u pitanju vertikala hrvatske državotvorne ideje 1941.—1945. Ideologijom fašizma i nacizma negirala se NDH ne samo kao režim (što je razumljivo), nego i kao pravo Hrvata na nacionalnu državu (što je nedopustivo).

U vrijeme pojačanih napora da se unese više racionalnog u vrednovanje uloge Hrvata u antifašističkom pokretu u tijeku drugoga svjetskog rata, knjiga L. Erignaca potiče na tragalaštvo za sveobuhvatnijim i dubljim odgovorima nego što je njezin krajnji rezultat. Treba očekivati sastavnije rezultate istraživanja 13. SS divizije koja je pod nazivom »13. SS dobrovoljačka bosansko-hercegovačka brdska divizija (Hrvatska)« osnovana u svibnju 1943. Postala je poznatija pod nazivom »Handžar divizija«, a prema navodima Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača iz 1946. godine, u njezinu sastavu bilo je 60% Muslimana iz BiH i nešto Albanaca te 40% Nijemaca (glavninom Volksdeutschera). U svojoj knjizi »Ustaše i NDH« (Zagreb 1977.), F. Jelić Butić zaključuje da je formiranje te divizije u stanovitom smislu i realizacija autonomističkih tendencija muslimanskih političara, ali se ubrzo pokazalo da muslimanska SS divizija ne može poslužiti kao instrument akcije Muslimana jer su je Nijemci osnovali radi vlastitih vojnih interesa. Tom formacijom nije mogla biti zadovoljna ni NDH, ne samo stoga što je postrojba bila izvan njezine kompetencije, već i što je s obzirom na sastav mogla biti opasan presedan.

Sustavnije odgovore, prije svega o nacionalnom sastavu 13. SS divizije, broju poginulih Hrvata, broju onih koji su se pridružili francuskom pokretu otpora i ideološkom kontekstu same pobune u Villefrancheu, trebalo bi potražiti u arhivima Savezne Republike Njemačke u Koblenzu i Potsdamu.

Nada Kisić-Kolanović